UDK 811.163.6'35"2001"
Vojko Gorjanc
Filozofska fakulteta v Ljubljani

OBJEKTIVIZIRAN POGLED NA JEZIK IN SLOVENSKI PRAVOPIS

Slovaropisje že po tradiciji temelji vsaj na minimalnobesedilnem gradivu, po prvih na korpusu temelječih slovarjih v angleškem prostoru pa sodobni slovarski priročniki v zadnjih dvajsetih letih nastajajo na podlagi korpusov, ki v slovaropisno delo z objektiviziranimi aktualnimi podatki vnašajo novo kvaliteto. V tem času se slovarski del SP 2001 (dalje SSP) glede na *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (dalje SSKJ) oddalji od ideje objektiviziranega pogleda na jezik. Če je SSKJ temeljil v glavnem na definiranem besedilnem gradivu z jasno metodologijo izpisovanja in je ob pomoči terminoloških svetovalcev oblikoval nabor slovarskih iztočnic (SSKJ: Uvod), pa SSP temelji na gradivno zastarelem SSKJ, nedefinirani zbirki besedja Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU, pri lastnoimenskih pa na domačih in tujih slovarjih in enciklopedijah (Toporišič 2001: 2). Gradivna osnova je torej v celoti nebesedilna, opira se na slovaropisno sito, ki je bilo opravljeno že pri drugih slovarskih priročnikih. Hkrati pa je v slovensko slovaropisje namesto jasno definiranega gradiva in metodologije gradnje geslovnika uvedel »nabiralce besed«, »iztočničarje« in celo pooblastil posameznike za to, da so »predlagano besedje odobravali« (SSP 2001: VII). – Vir za preverjanje aktualnega stanja je bil Korpus slovenskega jezika FIDA <http://www.fida.net>.

SSKJ kot dokument časa, v katerem je nastal, delu besedišča z vidika družbenopolitičnih okoliščin pripisuje pomenska kvalifikatorska pojasnila, ki kot sestavina leksema obveščajo o zunajjezikovnih okoliščinah (Vidovič Muha 1999: 15, 18–19). Glede na čas nastanka SSKJ je zanimivo pomensko kvalifikatorsko pojasnilo *v kapitalistični ekonomiki*; leksikalne enote in pomeni, ki so nosilci tega pojasnila, so po l. 1991 dobili možnost ponovnega aktiviranja. Pričakovali bi, da nam bo SSP glede tovrstnega besedišča odgovoril na vprašanje, katere so danes aktualne in katere ne. Pri opazovanju rešitev v SSP nas je zanimalo: (a) zajetje besedišča glede na aktualno stanje, (b) odločanje o načinu slovarske obdelave besed, (c) normativno vrednotenje in (č) pripisovanje oznak.

SSP se je glede zajetja tovrstnega besedišča zelo nenavadno odločal; brez kakršnekoli časovne oznake predstavi namreč tisto, kar glede na korpusne podatke danes sploh ni več aktualno: *apotr*, *ažiotaža*, *bankar*, *dekartelizacija*, *efekti*, *kartelist*, *veleindustrijalec*, *velepodjetnik*, *veletovarnar*; *profitna mera*, *monopolna zveza*, *petrolejska družba*, *premogokopna družba*; *kartelirati se*, *notirati*, *zbankrotirati*; *igrati na borzi*. Pri glagolu *notirati* sicer pripiše nadrejeno sopomenko *kotirati*, a je beseda prikazana kot nevtralna, čeprav se sploh ne uporablja. Še večja napaka je storjena pri izglagolskem samostalniku *notacija*; ta sploh nima sopomenke; korpus izkazuje le samostalnik *kotacija*. Kaže, da si je SSP pri naboru besed res v veliki meri neselektivno pomagal s SSKJ, saj je tam stanje podobno, v sopomenskem paru nastopata glagola *kotirati* in *notirati*, le slednji pa ima tudi izglagolski samostalnik *notacija*. Pod vplivom SSKJ se tako SSP pri

visokopogostni in vsakodnevno izpričani rabi odloči napačno. Hkrati iz neznanih vzrokov izpusti aktualni glagolnik *kartelizacija* (navede le *karteliranje*) in pridevnik *komanditni*, ki v korpusu nastopa v pogostnih zvezah *komanditna (delniška) družba*, *komanditni delničar*, *komanditni vložek*. Presenača nas, da je sestavljalcem SSP uspelo narediti napake pri najbolj očitnih leksemih, v SSP se npr. ob besedni zvezi *družba z neomejenim jamstvom*, ki jo pozna SSKJ, pojavi *družba z omejeno odgovornostjo*, v SSKJ *družba z omejenim jamstvom*.[1] Ker gre za par poimenovanj, ki v pojmovnem polju nastopata skupaj, je različna sestavina stalne besedne zveze nerazumljiva.

V SSP je na sploh težko ugotoviti tipološke značilnosti slovarskega prikaza: kdaj se v pokončnem oklepaju pojavi t. i. identifikacija, torej podatek o pomenu, kdaj se pripisujejo različne sopomenke (nadrejena, enakovredna domača oz. manj navadna domača), kdaj le besedna zveza, kdaj pa sploh samo oznaka.[2] Vprašanje, kdaj se iztočnicam pripisuje določen tip razlage, še posebej pa, kakšno normativno vrednost jim pravopis pripisuje, pa ostaja odprto. Še posebej nenavadno je, da med t. i. identifikacijo in sopomenko včasih sploh ni tipološke razlike, tako da se postavlja vprašanje, kako SSP sploh definira sopomenskost. Ker gre pri leksikalni sopomenskosti za različno poimenovanje istega denotata (Vidovič Muha 2000: 158), bi pričakovali prekrivnost pomena, hkrati pa v jeziku izpričana poimenovanja. SSP v teh primerih vzpostavlja normativno vrednotenje besedišča na neustrezen način:

(a) S sopomenskimi pari, ko v pravopisu nadrejeni v rabi ni izpričan oz. ni izpričan v prekrivnem pomenu, npr. *principal – lastnik*, *podjetnik*; sobesedilni nizi v korpusu kažejo na drugačno ubeseditev in tako izključujejo možnost zamenjave, na kar sugerira SSP, npr. *principal – /koncesija*, *provizija*, *pogodba*, *partner/*, */sprejeti med*, *plačati/*; *podjetnik – /obrtnik*, *posrednik*, *posojilo/*, */obdavčiti*, *nuditi*, *predstaviti/*; *lastnik – /stečaj*, *podjetje*, *zemljišče/*, */zaslužiti*, *vrniti/*. Prav tako pa se pojavljajo v različnih stalnih besednih zvezah: *tuji principal*, *principal dražitelj*; *mali podjetnik*, *zasebni podjetnik*, *samostojni podjetnik*; *zasebni lastnik*, *večinski lastnik*. S takimi rešitvami se na poimenovalni ravni po nepotrebnem na novo vzpostavlja jezikovnosistemska nestabilnost. Podobno situacijo povzročajo tudi t. i. manj navadne domače sopomenke, kjer bi geslo samo lahko razumeli kot nadrejeno sopomenko, a se tudi pri teh pojavljajo pari, ko manj navadna domača sopomenka ni pomensko prekrivna, npr. *konzorcij – sosvet*. Tudi tu kaže korpus na drugačno besedilno okolje: *konzorcij – /odvetnik*, *sporazum*, *svet/*, */organizirati*, *dolgovati*, *upravljati/* in stalne besedne zveze *bančni konzorcij*, *kooperativni konzorcij*; *sosvet – /predstavnik*, *član*, *predsednik/*, */imenovati*, *sestavljati*,

[1] *Družba z neomejenim jamstvom* je uvrščena pod iztočnico *neomejen*, natančneje podiztočnico *neomejeni*, *družba z omejeno odgovornostjo* pa pod iztočnico *odgovoren*, natančneje, pod iztočnico *odgovornost*. Uporabnik SSP mora tako uporabiti vso svojo iznajdljivost, da določeno besedo v SSP sploh najde.

[2] Tu nam SSP z uvodom ni v pomoč, saj pravi, da ima razlago »vsak iztočnični sestavek /.../ Brez razlage /pa so/ npr. priimkovni sestavki, ti pa imajo krajšo vrstno oznako takoj za slovnično /.../ Včasih je v razlagi samo kazalka ali razvezava okrajšave /.../ Redkejši tip razlage je tudi samo zgled rabe v besedni zvezi, pripis nadpomenke ali t. i. identifikacija« (SSP 2001: 224). Kljub takim zagotovilom pa se lahko zgodi tudi, da se pojavi iztočnica, ki ima izključno le slovnične oznake, npr. **vèletovárna** -e ž (ȅâ).

pridružiti se/ in stalne besedne zveze *varnostni sosvet*, *strokovni sosvet*, *filmski sosvet*, *kulturni sosvet*.

(b) S pripisovanjem razlage kot nadrejene sopomenke. V SSP se namreč kot sopomenke pojavljajo tudi definicije oz. identifikacije pomenov: *multinacionalka – veliko mednarodno podjetje*; *zbankrotirati – povzročiti finančni polom*; SSP nas torej prepričuje, da je z normativnega vidika v besedilih ustrezneje uporabljati razlage kot poimenovanja.

(c) Z zamolčevanjem dejanskega sopomenskega para. Ker SSP želi biti tako obvestilni kot normativni priročnik, se kot problematično kaže tudi izpuščanje poimenovalne sopomenske možnosti: le *menedžer*, *menedžment*, *menedžerski*, *menedžerstvo*, ne pa tudi *manager*, *managment*, *managerski*, *managerstvo*. SSP se tako prav na tistih segmentih, kjer bi pričakovali ustrezno normativno vrednotenje, pokaže kot neučinkovit.

Pripisovanje oznak je pri besedišču, ki smo si ga tu ogledali, prav tako nenavadno, saj ni jasno (a) zakaj je nekatero obdržalo področno oznako, npr. *aport*, *delnica*, *biti v konkurzu*, drugo pa ne, npr. *ažiotaža*, *bankrotacija*, *efekti*, še posebej, ker se tako s področno oznako kot brez nje pojavljajo besede, ki jih danes v rabi sploh ni več, (b) kako so se redaktorji odločali glede samih področnih oznak; ob oznaki *gospodarsko* se pojavita še *pravniško*, npr. *družba z neomejenim jamstvom*, in *finančno*, npr. *profitna mera*, (c) kakšen je bil kriterij, ki je določeno besedo vezal na področje t. i. praktičnega sporočanja, npr. *multinacionalka*. Na zmedo glede označevanja nazorno kažeta dva primera: (a) pri poimenovanju različnih podjetij glede na tip lastništva, kjer se nam tako pojavita brez področne oznake *delniška družba* in *družba z omejeno odgovornostjo*, medtem ko *družbi z neomejenim jamstvom* pripiše področno oznako *pravniško*; (b) *dividenda* je v SSKJ definirana kot 'del dobička delniške družbe, ki ga dobi delničar na posamezno delnico'; v sami definiciji se nam tako pojavijo leksikalni elementi pojmovnega polja, ki sodijo skupaj: *dividenda*, *dobiček*, *delniška družba*, *delničar*, *delnica*. SSP med vsemi pripiše oznako *gospodarsko* le *delnici* in *delničarju*, prav tistima, ki sta najbolj očitno prešla v splošni jezik.

Korpus kot obsežna načrtno grajena zbirka aktualnih besedil je danes nujno potreben vir za ugotavljanje realnega stanja v jeziku. Tudi glede na tradicijo slovenskega slovaropisja bi pričakovali, da sodobni priročniki ne bodo nastajali brez definiranega aktualnega gradiva, četudi klasičnega listovnega. SSP se nam glede tega predstavi kot pravi slovarski anahronizem, v slovenskem slovaropisju pa glede na ideje našega slovaropisja v 60. letih 20. stoletja pomeni velik korak nazaj.

Navedenke

SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika z odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki*. Elektronska izd. na plošči CD-ROM, 1998. Ljubljana: DZS, SAZU in ZRC SAZU. Slovarska gradivo 1970–1991.

SSP – *Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: SAZU in Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Jože Toporišič, 2001: *Novi slovenski pravopis*. Gradivo ob tiskovni konferenci. Tipkopis.

Ada Vidovič Muha, 1999: Čas in prostor, ujeta v slovar 20. stoletja. *35. seminar slovenskega jezika*, *literature in kulture*. 7–26.

– – 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja.* Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.